

ТЭКСТАВАЯ КАТЭГОРЫЯ ТЭМПАРАЛЬНАСЦІ: СРОДКІ І СПАСАБЫ ВЫРАЖЭННЯ

Тэкставыя катэгорыі адносна нядаўна сталі вывучацца ў тэорыі лінгвістыкі. Вылучэнне іх сярод іншых структурна-семантычных катэгорый абумоўлена імкненнем сучаснай лінгвістыкі да выяўлення структурнай арганізацыі мастацкага тэксту. Тэкставыя катэгорыі даследаваліся ў сувязі з кагерэнтнасцю і кагезіяй (В. І. Маскальская, З. Я. Тураева, І. Р. Гальперын і інш.) [1–3]. Пазней універсальныя катэгорыі тэксту былі падзелены на канцэптуальныя і структурныя, інтэнцыяльныя і аперацыйныя (М. М. Кожына, Т. У. Мацвеева і інш.) [4, 5]. Падобны падыход дазволіў кваліфікаваць тэкставую катэгорыю як аб'ектыўную ўласцівасць моўнай сістэмы, якая складаецца з форм і спосабаў рэалізацыі пэўнага значэння.

Кампазітыўнасць тэксту і яго мэтанакіраванасць прадвызначаюць шляхі даследавання тэкставых катэгорый – гэта пераважна элементарныя адзінкі аналізу – лексемы і моўныя прыёмы. Напрыклад, катэгорыя тэмпаральнасці ўяўляе сабой асобную сэнсавую лінію тэксту, што выражаецца групай моўных сродкаў. Гэта могуць быць сродкі лексічныя, марфалагічныя, сінтаксічныя і тэкставыя, пры гэтым яны рэалізуюць сваё значэнне на сінтаксічным узроўні.

Найбольш часта для маркіроўкі значэнняў тэмпаральнасці ўжываюцца дэтэрмінаваныя члены сказа, сродкі ўскладнення сінтаксічнай структуры, сінтаксічныя адносіны ў структуры складанага сказа і звышфразовага адзінства, марфалагічныя сродкі. У сказах са значэннем статальнай лакалізацыі дэтэрмінаваныя акалічнасці ўказваюць на тое, што аб'ект знаходзіцца на гэтым месцы пастаянна, нязменна: *За лугам – вялікія ўзгоркі...* (Янка Брыль). Дэтэрмінаваныя дапаўненні (пры адсутнасці іншага паказчыка) маркіруюць тэмпаральны план канструкцыі значэннем цяперашняга часу: *За лязняком возера, чорнае вока* (І. Мележ). Значэнне будучага ці прошлага часу з семантыкай статальнай лакалізацыі прадугледжвае абавязковае ўжыванне дзеяслова *быць* у неабходнай тэмпаральнай мадыфікацыі: *За возерам была вёска / За возерам – вёска / За возерам будзе вёска*. З гэтага вынікае, што выражэнне тэмпаральнасці ў такіх канструкцыях абумоўлена структурнымі фактарамі.

На агульны часавы план тэксту, дакладней на паслядоўнасць падзей, указваюць аднародныя экспліцытна і імпліцытна выражаныя выказнікі. Звязваюцца паміж сабой аднародныя выказнікі з дапамогай спалучальных злучнікаў *і, ды*: *А то вазьму вось гэтыя два экзэмпляры*

– яго і мой – ды ў райком (А. Макаёнак); *Надакучыла ўжо вандраваць. Два-тры дні пастаім – і зноў на новае месца. Горш цыган* (А. Макаёнак). Аднародныя выказнікі могуць указваць на часавую працягласць дзеяння, выражанага эліпсаваным выказнікам. У такім выпадку часавы план апушчанага дзеяслова праецыруецца на часавы план выражанага: *Вунь цяпліцы, парнікі... Нутры разводзяць – і на базар* (А. Дзялендзік). Зрэдку аднародныя экспліцытна выражаныя выказнікі адносяць дзеянне, выражанае эліпсаваным выказнікам, да будучага часу: – *А ты, – кінуў Яўхім Ганне, – дарабі да стога ды дадому* (І. Мележ). Значэнне тэмпаральнасці ў такіх канструкцыях абумоўлена агульным часавым планам сказа.

Сінтаксічны паралелізм у канструкцыях стварае спрыяльныя ўмовы для выражэння значэння прошлага часу: *А ён дэмабілізаваўся – і ў Полацк!* (А. Макаёнак). Адметнымі з’яўляюцца выпадкі, калі ў сказах мае матэрыяльнае выражэнне толькі адзін з аднародных выказнікаў. У такіх выпадках у якасці кампенсаторнага кампанента выступае экспліцытна выражаны аднародны выказнік, які адносіць дзеянне, прадстаўленае эліпсаванымі дзеясловамі, да прошлага часу: *Н е с ц е р к а . Свет вялікі, ды дзецца няма дзе. Гаруюць людзі на па-на, на папа, ксяндза, аканомы, шынкара, суддзю, караля – от, мала, гаруй яшчэ на разумныя парады. Ужо ніяк развялося больш таго жаберу. Дзе ж яны зараз, дзядзька Аксён? Цікава ж зірнуць на разумнікаў гэных* (Г. Марчук).

Як бачна, тэкставая катэгорыя тэмпаральнасці патрабуе дэталёвага вывучэння. Неабходна акрэсліць змест паняцця *тэкставая тэмпаральнасць*, зрабіць сістэматызацыю сродкаў і спосабаў яе рэалізацыі.

ЛІТАРАТУРА

1. Москальская, О. И. Грамматика текста / О. И. Москальская. – М.: Высшая школа, 1981. – 183 с.
2. Гальперин, И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М.: Наука, 1981. – 140 с.
3. Тураева, З. Я. Лингвистика текста: учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. № 2103 «Иностр. яз.» / З. Я. Тураева. – М.: Просвещение, 1986. – 127 с.
4. Кожина, М. Н. О функциональных семантико-стилистических категориях тексту / М. Н. Кожина // Филол. науки. – 1987. – № 2. – С. 35–41.
5. Матвеева, Т. В. Фактор иерархии в категориальной структуре разговорного текста / Т. В. Матвеева // Русский язык сегодня. – М.: Азбуковник, 2000. – Вып. 1. – С. 322–329.